

Лидија Ковачева
Институт Евробалкан
Скопје

ПОТЕКЛОТО И ЗАСТАПЕНОСТА НА „КАРАКОНЦОЛ“ ВО БАЛКАНСКИТЕ НАРОДНИ ВЕРУВАЊА

Несомнено е дека старогрчката и римската религија оставиле големи траги во религиите на балканските народи и дека врската меѓу античката и современата народна религија не е прекината, што јасно се забележува во употребата на терминот *караконџол*.

Најексплицитното толкување за етимологијата и генеалогичката на терминот *караконџол* е дадено од страна на Академик Петрушевски во неговиот докторски труд, под наслов: „*Божества и демони со црна боја кај старите народи*“.

Во согласност со народните верувања, *караконџолот* претставува демонско суштество со црна боја кое меѓу народите на Балканскиот Полуостров било познато под разни варијанти: во грчката народна традиција овие демони се познати под името *каликандсари* (*καλλικάντζαροι*), кај Турците се издвојува името *караконџолос* или *конџолос*, кај Бугарите се наречени *караконџо* или *караконџерџ*, во народната традиција на Власите се забележува употребата на терминот *караканџу*,¹ во српската народна традиција се познати под името *караконџули*,² додека во македонската народна традиција најзастапен е терминот *караконџол* и тоа во Пиринска Македонија, потоа во источните и западните делови на Македонија.³ Најблизок облик на грчкиот збор *каликандсари* е турскиот збор *караконџолос*, од кој подоцна се изведени сите форми на Балканскиот Полуостров, меѓу кои и нашиот облик – *караконџол*.⁴

¹ М. Д. Петрушевски, *Божанства и демони црне боје код старих народа*, Београд 1940, стр. 43.

² М. Недељковиќ, *Обичаји у Срба*, Београд 1990, стр. 168.

³ Т. Вражиновски, *Македонска народна митологија*, Матица Македонска, Скопје 2002, стр. 228.

⁴ Т. Вражиновски, *Македонска народна митологија, Народна демонологија на Македонците*, Матица Македонска, Скопје 2002, стр. 133.

Во однос на етимологијата на зборот каракоңзол, Академик Петрушевски посочил повеќе хипотези од повеќе автори,⁵ од кои како најрелевантна ја издвоил хипотезата на А. Koraís, според која, зборот каликандсарос е сложенка од зборовите *καλός* и *κάνθαρος*.⁶ Иако тој ја прифатил фонетската етимологија на А. Koraís како правилна и убедлива, сепак објаснувањето за потеклото на името на овие демони со црна боја го барал многу подлабоко, во сосем друга област, поточно во генеалошките аспекти на овој термин.

Бидејќи појавувањето на каликандсарите е поврзано единствено за време на божикните празници, според академик Петрушевски, нивното потекло треба да се бара во народните верувања и обичаите кои влечат корени од далечното минато, поточно, од остатоците од паганските обичаи, практикувани за време на годишните празници, празнувани во истиот период од годината како и каликандсарите. Оттаму, доколку каликандсарите се поврзани со паганските обичаи практикувани за време на одреден празник, природно е истите да бидат именувани според празникот. Празникот со кој се поврзува настанувањето на името каликандсари, според истражувањата на академик Петрушевски е римскиот народен празник *Consualia*,⁷ празнуван за време на зимскиот календарски циклус од 15-ти декември и траел 12 дена.⁸

Празникот *Consualia* се поврзува со името на големиот римски бог *Consus*, еден од старите аграрни божества, почитуван како бог кој се грижи за сместувањето на житото под

⁵ Се издвојуваат: хипотеза на Wachsmuth за албанското потекло на зборот *каликандсарос*, од албанскиот збор *каликач* со значење „јавајќи на коњ“ (Wachsmuth у *Götting gelehrte Anzeigen* 1872, 264, според Kukeles нав. д. 316.), отфрлена од страна на Политис, со образложение дека зборот *каликач* не постои во грчкиот јазик (Политис нав.д. II 1249); потоа хипотезата на Б. Шмит, според која, сите варијанти на зборот каликандсарос потекнуваат од турскиот збор *каракоңзолос*, ставајќи акцент на вториот дел од зборот во кој се забележува турскиот збор *koundjul* со значење „роб од најнизок вид“, исто така отфрлена од Политис, кој како образложение го посочил турскиот народен календар *Руз наме*, во кој датумот 25-ти декември е обележан како „еввели (зли) коңзолос“, а 6-ти јануари како „акхири (последен ден) коңзолос“ со напомена дека на тој ден „*кјуфар*“ (*неверници*), т.е. христијаните го фрлаат крстот во вода (Политис нав.д.1248). Петрушевски 1940, стр. 44.

⁶ Според грчката народна традиција, како и менталитетот и мислењата на грчкиот народ, придавката *καλός* се смета за најчест атрибут на демоните, на пр. *καλογυναικες*, *καλοκράδες* итн. Koraís, А., *Ἀτακτα Δ' 211*.

⁷ Петрушевски 1940, стр. 46–47.

⁸ Во римскиот народен календар се празнувале два празника поврзани со името на римски бог *Consus* и тоа на 21-ви август и 15-ти декември. *Ovid's Fasti*, with an English translation by Sir J. G. Frazer, 1959, p. 134.

земјата и житниците.⁹ Бидејќи, воедно бил почитуван и како хтонски бог, во народните верувања на Римјаните бил поврзан со подземниот свет, за што сведочи неговиот жртвеник поставен под земја.¹⁰ За време на празнувањето, коњите и мазгите биле китени со венци од цвеќиња и водени низ улиците. Поради поврзаноста на богот Consus со коњите и мазгите и неговата претстава како нивен заштитник, Тит Ливиј ова божество го идентификувал со богот Посејдон, Нептун.¹¹ Исто така, постојат податоци за празнувањето на овој празник како спомен за грабнувањето на Сабињанките.¹²

Зимскиот празник Consualia се празнувал како прв празник од низата празници со кои се одбележувала римската Нова година.¹³ Консуалија како празник се славел и во VI в., кога со текот на времето го загубил своето првобитно значење и кога, впрочем, дошло и до промена на името на празникот од Consualia во Consilia, аналогно на латинскиот збор Consilium како резултат на погрешна етимологија. Бидејќи за време на празнувањето учесниците се маскирале во „невеста“ (*νύφη*) која ја чувал „сопруг“ за да не ја грабне „арапинот“, академик Петрушевски терминот каликандсари го поврзал со фразата „маскирани учесници за време на некрстените денови“.¹⁴

Решението за потеклото на терминот каликандсари кое го понудил Петрушевски е токму во генеалогскиот аспект, преку етимолошкото толкување на најстарата варијанта на грчкиот збор *καλλικάντζαρος*, која соодветствува со латински-

⁹ Името на римски бог Consus се доведува во врска со глаголот *condere* (Петрушевски 1940, стр. 47); *condere* (consus = conditus), *втемелувач, основач* (Софрониевски 2001, стр. 147).

¹⁰ Жртвеникот на римскиот бог Consus бил поставен под земја, лоциран во подножјето на Палатина до Циркус (Петрушевски 1940, стр. 46).

¹¹ Liv. I.9.6.

¹² Имено, со цел да се зголеми наталитетот на Римјаните, Ромул издал наредба секој Римјанин на сила да грабне Сабињанка, но таа требала да соодветствува со социјалниот статус на грабнувачот. Кај мажите на грабнатите Сабињанки се јавил голем револт, кој довел до голема борба со Римјаните грабнувачи. Тит Ливиј дал опис за последната битка кога жените се фрлиле меѓу војувачите и ги присиле да воспостават мир. Liv. i. 13. Овидиј во своето дело *Fasti* празникот Consualia го поврзува со споменот на грабнувањето и силувањето на Сабињанките. *Ovid Fasti* 1959, p. 134.

¹³ Веднаш по празнувањето на празникот *Consualia*, следеле празниците: *Saturnalia* празнуван на 17-ти декември, *Opalia* на 19-ти декември, потоа 25-ти декември кога се празнувале големиот празник во чест на повторното раѓање на Сонцето, *Dies Natalis Solis Invicti* и празникот *Brumalia* итн.

¹⁴ Петрушевски 1940, стр. 51.

от збор *Consualia*.¹⁵ За потврдата на потеклото на терминот каликандсари сведочи и името на божеството *Consus* кое е сочувано до денес како *Камзо*, како што наведува Петрушевски со значење „ѓавол“, според усното излагање на д-р В. Чајкановиќ, а следствено на облиците за каликандсари кои се употребуваат во Северна Грција: *καυτζός*, *σκαυτζός* или *κάυτζιος*.¹⁶ Според ова толкување, академик Петрушевски дошол до најверојатното решение за потеклото на терминот каликандсари, како име изведено од името на празникот Конзуалија. Идентификувањето на учесниците во овој римски празник со демони од страна на христијанството, како и нивното именување со терминот *τὰ παγανά* и *στρήνες*, според Петрушевски, јасно упатува на паганизам во римскиот обичај поврзан со празнувањето на каликандсарите, т.е. Консуалија.¹⁷ Дека празникот може да биде именуван според име на некое божество или демон, сведочат голем број календари од Антиката,¹⁸ но во случајов, во кој временски период името на празникот Консуалија престанува да го означува името на богот *Consus*, а во кој е име на демон, не може да се утврди со сигурност. Претпоставките кои следат се должат на усвојувањето на христијанската религија¹⁹ и процесот на христијанизација на балканските народи.²⁰

Празнувањето на караконцолите во балканските народни традиции продолжува и за време на христијанството, во периодот на празнувањето на празниците од Божик до Богојавление.²¹ Празникот *Богојавление* се смета за најстар зимски

¹⁵ Доколку од зборот *καλλικάυτζαρία* (n. pl.) се одбие префиксот *καλλ* (ι), тогаш останува само првобитниот збор *καυτζάλια*, т.е. *кавџалиа*, збор кој се совпаѓа со латинскиот збор *Consualia*. Во старогрчкиот јазик постојат транскрипции, т.е. репродукции на латинскиот збор *Consualia* во *Κωνσουάλια* (Dionys, I. c; П.31.2), *Κωνσάλια* (Plut. I. c), *Κωνσάλια* (Plut. Rom. 15).

¹⁶ Петрушевски 1940, стр. 47.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Египетски, вавилонски, старогрчки, римски, антички македонски календар и др.

¹⁹ Христијанската религија е усвоена со Миланскиот едикт во 313 година. П. Хр. Илиевски, *Појавата на словенската христијанска култура*, МАНУ, Макропроект, *Историја на културата на Македонија, Религиите и религиските аспекти на материјалната и духовната култура на почвата на Република Македонија*, Прилози за истражувањето на историјата на културата на почвата на Македонија, Книга 4, Скопје 1996, стр. 11.

²⁰ Први од народите кои ја прифатиле христијанската религија биле Јужните Словени и истите биле покрстени најдоцна до средината на IX век, меѓу 867 и 873 година (V. R. Norbert, *Mythologie der alten Slaven*, 6. Lieferung, Stuttgart 2006, p. 166–167).

²¹ Освен разликата според користењето на јулијанскиот и грегоријанскиот календар (7 I/ 25 XII – 19 I/14 II).

христијански празник, празнуван на 6-ти јануари, на кој се славило духовното раѓање и крштевањето на Христос.²²

Со текот на времето, кога човечкиот живот почнал повеќе да се цени,²³ се јавила потребата за празнување на денот на телесното раѓање на Христос, кој ќе се празнува одделно од денот на неговото крштевање.²⁴ За прв пат славењето на *Божик*, како нов христијански празник е забележано во календарскиот натпис од 354 година,²⁵ при што како ден за раѓањето на Христос, се посочува денот на зимскиот солстициум, т.е. 25-ти декември.²⁶

Периодот од 12 дена, од 7-ми до 19-ти јануари, т.е. од Божик до Богојавление, во балканските народни религии е познат како период на *Некрстени*, *Погани* или *Ристосови денови*,²⁷ во тетовско се познати уште и како *Некрстени нокој* – *Караконцулос*²⁸ или пак едноставно наречени: „*дванаесет дена*“ (*Довдекаџмера*). Според народните верувања, од денот на Христовото раѓање, т.е. Божик, до денот на неговото крштевање, т.е. Богојавление (*Водици*) е периодот кога Исус Христос не бил крстен, па затоа бил подложен на разни дијанија, чија цел била да не се крсти и со тоа да не се оствари Божјата волја.²⁹ Според народните верувања, во овој период сиот животински и растителен свет е насочен против човекот, а особено во ноќните часови, кога се најактивни разни дијанија, зли сили, нечисти духови, караконцоли итн. Во согласност со народните верувања, дека, секоја година во овој период душите на покојниците слободно се движат во светот на живите и учествуваат на нивните гозби со цел да им напакос-

²² или 19-ти јануари по новиот календар (Ањачков 1935-36, стр. 214).

²³ Првично христијанскиот поглед на човечкиот живот не придавал многу значење на телесното раѓање на човекот, туку на неговото духовно раѓање демонстрирано преку крштевање, па поради тоа во првите три века од појавата на христијанството не се празнувало раѓањето на Христос (Китевски 1996, стр. 29).

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Најстариот книжевен споменик кој говори за Божик како сосем нов христијански празник е беседата на Јован Златоуст, одржана во втората половина на IV век во Антиохија. Во беседата, Јован Златоуст ја објаснува причината на црквата за изборот на овој ден за славење на Христовото раѓање, во која посочува дека црковните отци, при својата пресметка ги зеле предвид двете големи евангелиски случувања: јавувањето на ангелот Захариј и Благовештението на Богородица (Ањачков 1935-36, стр. 214–215).

²⁶ Blacburn, Holford-Strevens 1997, p. 774.

²⁷ Китевски 1996, стр. 32

²⁸ Боцева 2010, стр. 99.

²⁹ Тановић 1927, стр. 12.

тат, овие 12 дена се познати како *денови на душите на покојниците*.³⁰

Според повеќето истражувачи, караконцолот на Балканскиот Полуостров се јавува во прв ред кај оние народи кои биле под турско владеење и културно грчко влијание.³¹ Во балканските народни традиции се карактеризираат како демони од подземниот свет, кои се јавуваат единствено за време на некрстените денови.

Во грчката народна традиција се претставени како полуантропоморфни и полутериоморфни демони од подземниот свет, со црна боја како нивна главна карактеристика. Во периодот на нивното појавување се дочекувани на многу драматичен начин: навечер им се принесуваат жртви во јадење, а младите луѓе си ги црнат лицата и се маскираат на начин на кој што ги замислуваат,³² како есхатолошки претстави на душите кои се дефинираат во задгробниот живот.³³

Во бугарската народна традиција караконцолите се замислуваат како персонификација или со атрибути на коњ, што нè навраќа назад во паганството, т.е. кон празнувањето на римскиот празник *Consualia* во чест на богот *Consus* и неговата претстава на заштитник на коњите, поради што е и идентификуван како *Посејдон – Нептун*.³⁴

Во српската народна традиција се претставени како нечестиви, зли сили кои во ноќните часови ги демнат луѓето кои ќе се затекнат надвор од домовите, ги зграпчуваат, ги јаваат и злоупотребуваат и најчесто ги насочуваат кон водите со цел да ги удават.³⁵ Следствено на народните верувања дека за време на овој период од годината земјата е отворена и од неа излегуваат покојниците и разни демони, во минатото по селата и градовите се движеле маскирани поворки кои претставувале караконцули и мртви предци.³⁶ Напоредно со нив, низ улиците се движеле *сировари*, групи од по десетина немаскирани момчиња, кои исто како коледарите оделе од куќа до

³⁰ V. Vosev, *Makedonski Božić*, Etnografski muzej Zagreb, Zagreb 2009. стр. 16.

³¹ Вражиновски 2002а, стр. 228.

³² Петрушевски 1940, стр. 43.

³³ В. Митевски, *Платоновото учење за душата*, Матица Македонска, Скопје 2005, стр. 11.

³⁴ Петрушевски 1940, стр. 51.

³⁵ Недељковиќ 1990, стр. 168.

³⁶ Д. Антониќ, М. Зупанц, *Српски народни календар са цртежима Александра Дерока*, Београд 1988, стр. 34.

куќа пеејќи обредни песни и благословувајќи ги домаќините, кои за возврат ги дарувале.³⁷ Меѓу народот постоело верување дека сироварите имаат моќ да ги прогонат караконцулите, и „чим тие ќе пројдат, нема повеќе караконцули“.³⁸ Во минатото за време на овој период забележано е и присуство на *коле-дари*, групи на маскирани учесници во ликови на „младоже-нец“, „невеста“, „баба“ и „дедо“ и др., од кои „дедото“ маскиран со најсмешна маска со брада и мустаќи ја предводел поворката која се движела од куќа до куќа и собирала ракија, вино, јајца, месо и др. разни прилози кои потоа сите учесници заедно ги конзумирале.³⁹

Во македонската народна традиција караконцолите се претставени како демонски суштества кои не наликуваат ниту на човек, ниту на животно, имаат светли очи и со себе носат стап со кој ги тепаат и отепуваат децата. Тие се демони од подземниот свет, а на земјата се појавуваат само ноќно време со цел да му наштетат на човекот. Во радовишко се замислени како страшни и црни суштества со голема глава,⁴⁰ во кривоаланечко како гола, луда жена која трча низ полињата и со вратило од разбој во рацете ги поцрнува житата,⁴¹ додека во гевгелиско е во облик на ламја која живее во пештери и стари куќи и за време на некрстените денови низ оцакот влегува во куќата и им ја пие крвта на децата.⁴² За време на некрстените денови, во македонската народна традиција карактеристични се процесии на обредни групи, составени од маскирани и немаскирани учесници кои одат од куќа до куќа, пеат обредни песни и ги благословуваат домаќините, кои пак за возврат ги даруваат со пари и разни прехранбени продукти, кои сите учесници на крајот во заедничка веселба, ги конзумираат на селската трпеза во дворот на црквата.⁴³ Овие групи, во Македонија се познати под разни имиња: *василичари*, *суровари*, *џамалари*, *бабари*, *русалии*⁴⁴ итн. Учесниците во групите се раз-

³⁷ *Ibid.*

³⁸ Недељковиќ 1990, стр. 168.

³⁹ Антониќ, Зупанц 1988, стр. 36.

⁴⁰ Вражиновски 2002б, стр. 133–134.

⁴¹ Vosev 2009, str. 16.

⁴² С. Тановиќ, „Српски народни обичаји у ђевђелиској кази,“ *Српски етнографски зборник*, књ. XIV, Београд 1927, стр. 311.

⁴³ Vosev 2009, str. 18.

⁴⁴ Под *суровари* и *џамалари* се познати во Штипско, Кочанско, Овче Поле, Кривоаланечко итн. (З. Малинов, *Традицискиот народен календар на шопско-брегалничката етнографска целина*, Институт за фолклор „Марко Цепенков“—Скопје 2006, стр. 106; под *бабари* во Демир Хисар (Vosev 2009, str. 18); под *сур-*

ликуваат според полот, возраста, името, начинот на облекување, маскирање, улогата на учесниците итн. и делуваат во периодот од *Стара Нова година*, позната и како *Св. Васил, Василицица* или *Сурава до Водици*.⁴⁵ Заедничка карактеристика за повеќето од учесниците во овие групи биле стаповите кои ги носеле со себе, направени од дабова гранка, а во некои случаи од леска или дрен,⁴⁶ каде преку симболичко удирање на домаќините, учесниците му посакуваат на домаќинот да биде здрав и цврст. Меѓу народот, исто така, постои верување дека овие обредни групи со кревањето врева и со помош на своите стапови и маски имаат моќ да ги прогонат караконџолите.

Дека научните сознанија на академик Петрушевски за потеклото на караконџолите се оправдани, се забележува во остатоците од паганските обичаи поврзани со празнувањето на караконџолите за време на некрстените денови, како во македонската, така и во другите балкански народни традиции, а особено во оние обредни дејства кои во себе ги содржат обредните поворки и обичаите под маски.

Од *обредните поворки* се издвојуваат *коледарите*, составени од поголеми или помали групи на деца до 15 годишна возраст, кои опремени со *коледарски стапчиња* одат од куќа до куќа и пеат обредни песни.⁴⁷ На домаќините им посакуваат здравје, среќа и благосостојба, а тие за возврат ги даруваат со пари, ореви, костени, јаболка и др.⁴⁸ Најстар пишан извор за зимските обичаи, меѓу кои се спомнува и коледарскиот, се записите на епископот Астериј од V век од северна Мала Азија, кој навел дека освен Божик, меѓу народот се празнува уште еден празник чие потекло никој не го знае, кој не е христијански и кој го нарекол *народен празник*.⁴⁹ Овој празник, меѓу балканските и источнословенските народи бил познат под термините: *каляды, коледе, κάλανται, colindele, щедривки*. Во

вари се познати во Гевгелиско (Тановић 1927, стр. 23); под *русалии* се познати во Гевгелиско и Струмичко (Восев 2009, стр. 18).

⁴⁵ Малинов 2008, стр. 106.

⁴⁶ Оттаму македонската народна поговорка „Здрав како дрен“ (Малинов 2008, стр. 107–108).

⁴⁷ Најчесто пеена песна за време на овој обред е „*Коледе, леде!*“, која нема развиено мелодија, туку на почетокот се скандира со карактеристични извици, а на крајот се најавува доаѓањето на најголемиот христијански празник *Божик*, во кој се празнува Христовото раѓање (М. Китевски, *Македонски народни обичаи и празници*, Скопје 1996, стр. 31).

⁴⁸ Малинов 2008, стр. 82–83.

⁴⁹ Е. Ањачков, „Зимски празници и обичаји, обзиром на улогу Јужне Србије у нивној еволуцији“, *Гласник скопског научног друштва*, Књига XV–XVI, д.н. 9–10, Скопје 1935–36, стр. 222–225).

записите е прикажан обичајот во кој деца оделе од куќа до куќа, проселе со пофални песни кои ги пееле со лош јамб (*χῶλοι ἱαμβοί*), ги поздравувале домаќините и им претскажувале благосостојба во нивната работа. Се претпоставува дека црквата првично ги гонела учесниците кои ја играле улогата на пророци кои претскажуваат светла иднина, за подоцна да застанат во нивна одбрана, при што самиот обичај се здобил со црковен карактер. Постојат голем број на записи од кои може да се забележи црковниот, поточно христијанскиот карактер на коледарскиот обреден комплекс, на пр. малоруските *каляды*, демонстрирани од членови на т.н. *братство*, кои сето она што ќе го собереле одејќи и пеејќи песни од куќа до куќа го давале на црквата, која потоа го искористувала за своите потреби, а децата ги дарувала со благослов.⁵⁰ Во XVI, XVII и XVIII век за време на реформирањето на црквата итн. католичка реакција, црквата повторно почнала да ги гони и искоренува народните обичаи, што довело до одвојување на црквата од *народниот празник*,⁵¹ сè до поновото време. Но, доколку се навратиме назад во минатото, овој обичај кој во себе вклучува обредна поворка, во голема мера наликува на обредните елементи практикувани за време на старогрчкиот празник *Pyanepsia*.⁵² процесиија во која учествувале деца кои оделе

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ *Ibid.*

⁵² На 7-от ден од месецот *Pyanepsion*, кој следствено на јулијанскиот календар соодветствува со месеците септември/октомври, се празнувал празникот *Pyanepsia* (K. W. Pritchett, *Ancient Athenian Calendars on Stone*, University of California Press 1963, p. 208). Овој празник се славел во време на доцната есенска берба на овошје, каде преку демонстрирање на древните обредни дејства, се барало благослов за есенските посеви. Карактеристичен настан на празникот е процесиијата во која учествувале деца на кои обата родители биле живи (*Pais Amphithales*). Тие во рацете носеле маслинови гранчиња (*Eiresione*), врзани со волна (*eiros*) и свети гранчиња со лавор посветени на Аполон, долги 2-3 педи и декорирани со овошје и предмети кои симболизирале плодност: харфи, чаши и гранки од винова лоза (P. Фласелјер, *Грција во времето на Перикле*, Скопје 2002, стр. 56, 214). Одејќи во процесиија од куќа до куќа и носејќи ги со себе обредните предмети, децата пееле обредни песни. Една од песните е посведочена кај Плутарх: „На гранката висат смокви, свежо печен леб, полно канче сладок мед, сад со најдобро масло и пехар чисто вино за закрепнување и сон.“ (Плутарх, *Животот на Тесеј*, стр. 22). Доколку домаќините на децата им подареле нешто, за возврат добивале маслиново гранче и годишен благослов. Потоа домаќините го закачувале маслиновото гранче на горниот дел од вратата, како што впрочем се закачувале на сите врати од каде поминувала процесиијата, сè до светилиштето на Аполон. Значењето и влијанието на обредните дејства од овој празник најдобро се забележуваат во постапките на домаќините; имено доколку се случело децата да не поминат крај некоја куќа, домаќините сами си правеле маслинови гранчиња и ги закачувале на вратите, со што се стекнувале со годишен благослов (H. W. Parke, *Festivals of the Athenians, Aspects of Greek and Roman Life*, Ithaca-New York 1977, p. 76).

од куќа до куќа, пееле обредни песни и во рацете носеле маслинови и свети лаворови гранчиња на Аполон врзани со волна, декорирани со овошје и предмети кои симболизирале плодност и доколку домаќините им подареле нешто на децата, тие за возврат ги дарувале со годишен благослов и маслиново гранче, кое домаќините потоа го закачувале на горниот дел од вратата.⁵³

Во однос на *обичаите под маски* практикувани за време на некрстените денови, денешниот василичарски обичај на маскирање на машките учесници во жени и подражавање на улогата на женско за време на процесијата, на пр. „невеста“, „баба“,⁵⁴ во голема мера наликуваат на обичаите под маски практикувани за време римскиот празник *Consualia*, каде дел од учесниците се маскирале во „невеста“ која ја чувал „сопруг“ за да не ја грабне „арапиног“. Употребата на маските за време на празнувањата, исто така не навраќа назад во минатото, пред сè во старогрчките празници празнувани во чест на богот Дионис. Се издвојува старогрчкиот празник *Oskhophoria*⁵⁵ кој се карактеризирал со процесијата во која учествувале деца, т.е. голобради момчиња облечени во женско руво, предводени од други две момчиња кои во рацете носеле гранчиња од винова лоза (*Oskhophoroi*), на кои сè уште стоеле ненабрани гроздови (*oskhoi*).⁵⁶ И останатите празници празнувани во

⁵³ Л. Ковачева, *Симболизмот во празниците кај Старите Грци и во македонската народна традиција*, Скопје 2012, стр. 92.

⁵⁴ Vocev 2009, str. 18.

⁵⁵ На истиот, 7-от ден од месецот *Pyanepsion*, покрај прославувањето на празникот *Pyanepsia* во чест на Аполон, во времето на одржувањето на Дионисовите мистерии, се празнувал и празникот *Oskhophoria* (Pritchett 1963, p. 208). Овој празник се празнувал за време на гроздоберот и гмечење на грозјето, во чест на богот Дионис. И овој празник се карактеризирал со изведба на процесија која се движела од светилиштето на Дионис до светилиштето на Атина Скира, како симболика на грижата на Атина за гроздоберот, со цел добробит и благосостојба на заедницата. Исто како и во процесијата која се одржувала на празникот *Pyanepsia* во чест на Аполон и во процесијата на овој празник учествувале деца, т.е. голобради момчиња, предводени од други две момчиња *Oskhophoroi* кои во рацете носеле гранчиња од винова лоза, на кои сè уште стоеле ненабрани гроздови (*oskhoi*) (Parke 1977, p. 77). Карактеристичната нишка на процесијата е претставувањето на момчињата во женско руво, поточно во јонски хитон, што потсетува на андрогинија, т.е. двополноста на Дионис, бидејќи и тој понекогаш се појавувал облечен во женско руво. Старогрчките митолошки преданија даваат објаснување за транвеститноста на овие момчиња. Според старогрчката митологија, Тесеј одбрал две момчиња со феминизиран изглед и ги обучил да се движат и говорат како девојки, со цел да ги заменат двете осудени девојки и да ги заштити останатите (Д. Срејовиќ, А. Цермановиќ-Кузмановиќ, *Речник грчке и римске митологије*, друго издање, Београд 1987, стр. 401–406).

⁵⁶ Ковачева 2012, стр. 93.

старогрчката народна традиција во чест на ова божество⁵⁷ избобилуваат со идоли направени од дрво, кои го подражавале ликот на божеството, како и процесija од маскирани мажи и сатири, кои весело им дофрлале навреди на минувачите. Надејта јасно се забележува во обредната симболика исползувана во сите елементи од чувствувањето на празникот, прикажана преку очекувањата за добра жетва во наредната година.⁵⁸

Досегашните истражувања на македонската почва укажуваат дека обичаите поврзани со караконцолите се од туѓо потекло, со очигледно влијание на античките митолошки ликови,⁵⁹ кои подоцна се споиле со словенските туѓи елементи.⁶⁰ Во голема мера се забележува поистоветување на народните претстави за караконцолите кај балканските народи. Заедничка нишка им е претставата на демони од подземниот свет со црна боја, полуантропоморфни, полутериоморфни суштества кои се појавуваат за време на некрстените денови со намера да им наштетат на луѓето. Поистоветувањето се забележува и во обредните поворки и маскирањето на учесниците, кревањето на голема врева и бркањето на караконцолите со помош на стапови во периодот од 12 дена, од 7-ми до 19-ти јануари, т.е. од Божик до Богојавление, период, кој во балканските народни религии е познат како *Некрстени денови* или пак едноставно наречени: „*дванаесет дена*“ (*Додекајџера*). Изедначувањето во обредната симболика во балканските народни традиции, ги прикажува тенденциите на народните верувања за обезбедување на благосостојба на посетените домови и богат род на земјоделските култури во претстојната година. Овие претстави од паганството се пренесени во христијанството како дел од демонологијата, во чиј состав е и македонската народна митологија.

Несомнено е дека се потврдува тезата на академик Петрушевски за потеклото на терминот каликандсари од обичаите кои влечат корени од далечното минато, поточно од остатоците од паганските обичаи, чии рудименти се забележуваат и денес преку обичаите практикувани за време на некрстените денови, не само на македонската почва, туку и ширум Балканот, пред сè преку обредните поворки и обичаите под маски.

Народните обичаи и ритуалните практики, како неизоставен дел од религијата, се едни од индикаторите на етничкиот идентитет и се највидливиот израз на духовната и матери-

⁵⁷ Антестерија, Мали (селски) Дионисии, Големи Дионисии и др.

⁵⁸ W. Burkert, *Greek Religion*, Cambridge, Massachusetts 1985, p. 245.

⁵⁹ Вражиновски 2002б, стр. 134.

⁶⁰ Вражиновски 2002а, стр. 231.

јалната народна култура. Еволуцијата на народните обичаи се забележува во нивната последна, т.е. денешна етапа. Средината во која се практикуваат обредите е руралната, каде поради губењето на својот сериозен, магиско-обреден и практичен карактер, младината ги практикува обредните песни, кои со текот на времето се здобиле со шеговит карактер и ги демонстрира обредните дејства кои им служат единствено за забава и игра.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Антонић, Д., Зупанц, М., *Српски народни календар са цртежима Александра Дерока*, Београд 1988.
- Ањачков, Е., „Зимски празници и обичаји, обзиром на улогу Јужне Србије у њиховој еволуцији“, *Гласник скопског научног друштва*, Књига XV-XVI, д.н. 9-10, Скопје 1935–36.
- Blackburn, B., Holford-Strevens, L., *Oxford Companion to the Year, An exploration of Calendar Customs and time-reckoning*, Oxford University Press 1999.
- Боцева, Л., *Обичаите и верувањата во с. Раотинце, Тетовско во XX и XXI век*, (Одбранет, необјавен магистерски труд), Институт за македонска литература, УКИМ, Скопје 2009.
- Восев, V., *Makedonski Božić*, Etnografski muzej Zagreb, Zagreb 2009.
- Burkert, W., *Greek Religion*, Cambridge, Massachusetts 1985.
- Вражиновски, Т., *Македонска народна митологија*, Матица Македонска, Скопје 2002а.
- Вражиновски, Т., *Македонска народна митологија, Народна демонологија на Македонците*, Матица Македонска, Скопје 2002б.
- Илиевски, Хр. П., *Појавата на словенската христијанска култура*, МАНУ, Макропроект, *Историја на културата на Македонија, Религиите и религиските аспекти на материјалната и духовната култура на почвата на Република Македонија*, Прилози за истражувањето на историјата на културата на почвата на Македонија, Книга 4, Скопје 1996, стр. 11.
- Китевски, М., *Македонски народни обичаи и празници*, Скопје 1996.
- Ковачева, Л., *Симболизмот во празниците кај Старите Грци и во македонската народна традиција*, Скопје 2012.
- Малинов, З., *Традицискиот народен календар на шопско-брегалничката етнографска целина*, Институт за фолклор „Марко Цепенков“–Скопје 2006.
- Митевски, В., *Нега на душата*, Матица Македонска, Скопје 2000.
- Митевски, В., *Античка епика*, Матица Македонска, Скопје 2001.
- Митевски, В., *Платоновото учење за душата*, Матица Македонска, Скопје 2005.
- Norbert, V. R., *Mythologie der alten Slaven*, 6. Lieferung, Stuttgart 2006.

- Недељковић, М., *Обичаји у Срба*, Београд 1990.
- Ovidi's *Fasti*, with an English translation by Sir J. G. Frazer, London, Harvard University Press 1931.
- Parke, H. W., *Festivals of the Athenians*, Aspects of Greek and Roman Life, Cornell University Press, Ithaca, New York 1977.
- Петрова, Ђ., *Народни обичаји, празници и ритуали*, Разград 1991.
- Петрушевски, М. Д., *Божанства и демони црне боје код старих народа*, Београд 1940.
- Pritchett, K. W., *Ancient Athenian Calendars on Stone*, University of California Press 1963.
- Софронијевић, В., *Латинско-македонски речник*, Скопје 2001.
- Срејовић, Д., Цермановић-Кузмановић, А., *Речник грчке и римске митологије*, друго издање, Београд 1987.
- Тановић, С., „Српски народни обичаји у Њеђелиској кази,“ *Српски Етнографски зборник*, књ. XIV, Београд 1927.
- Фласелјер, Р., *Грција во времето на Перикле*, Скопје 2002.
- Ameling, W., *Karthago. Studien zu Militär, Staat und Gesellschaft*, Munich 1993.

SUMMARY

The current researches on Macedonian territory show that the customs connected with the *karokondzoli* are of foreign origin, with obvious influence on the classical mythological characters, which have later been connected with the Slavic foreign elements. In Balkan people equation in the folk ideas of *karakondzoli* is perceived to great extent. The equation is also perceived in the ritual processions and the masking of participants, making great noise and chasing the *karakondzoli* by means of rods within the period of 12 days, from 7th to 19th January, i.e. from Christmas to Epiphany, a period which in the Balkan folk religions has been known as Non-baptized days, or simply called: *twelve days* (*Дводекаήμεра*). Their common link is representing the demons with black color of the underworld, the semi-anthropomorphic, semi-theriomorphic creatures that appear in the period of non-baptized days, with a goal to harm people. The notions of the *karakondzoli* from pagan times have been transmitted in the Christianity as part of demonology in the composition of which is the Macedonian folk mythology as well.

There is no doubt that the thesis of Academic Petrushevski has been confirmed that the origin of the term *kalikandzari* (καλλικάντζαροι) is from the customs that draw their roots from the distant past, or more precisely from the relics of the pagan customs, the rudiments of which can be perceived today as well in the customs during the non-baptized days. They can be perceived not only on Macedonian soil, but also throughout the Balkans, through the ritual processions and the masked customs above all, that are demonstrated in the period from Christmas to Epiphany.

The folk customs and the rituals, as inevitable part of the religion, are one of the indicators of the ethnic identity and represent the most obvious expression of the spiritual and the material folk culture. The evolution of the folk

customs is perceived in their last, i.e. current phase. Today, in the current society, the environment where the rites have been practiced is rural, where due to the loss of their serious magical-ritual and practical character the youth practice the ritual songs, which in the course of time have gained a humorous character and demonstrate the rituals that only serve as fun and game.